

आमदार आदर्श ग्राम योजना(AAGY)
अंमलबजावणी संदर्भात मार्गदर्शक सूचना

**महाराष्ट्र शासन
ग्राम विकास विभाग**

शासन परिपत्रक क्रमांक: आआग्रायो-२०१५/प्रक्र.८०/योजना-५
बांधकाम भवन, २५ मर्झबान पथ,
फोर्ट, मुंबई-४००००९.
दिनांक : ०८ ऑक्टोबर, २०१५

वाचा

- १) ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार, सांसद आदर्श ग्राम योजना दिशा निर्देश पुस्तिका
दिनांक : ११ ऑक्टोबर, २०१४.
- २) शासन निर्णय क्रमांक: व्हिपीएम-२०१४/प्र.क्र.१८३/पं.रा.-३ दिनांक : ३१ डिसेंबर, २०१४.
- ३) शासन निर्णय क्रमांक: व्हिपीएम-२०१४/प्र.क्र.१८३/पं.रा.-३ दिनांक : २४ फेब्रुवारी, २०१५.
- ४) शासन निर्णय क्रमांक: आग्रायो-२०१५/प्र.क्र.३६/योजना-५ दिनांक : २० मे, २०१५.

प्रस्तावना

महात्मा गांधीच्या विचारधारेतून मिळालेल्या प्रेरणेने त्यांना अपेक्षित असलेले आदर्श गाव साकारण्यासाठी केंद्र शासनाने सांसद आदर्श ग्राम (SAGY) योजना सुरु केली आहे. त्याच धर्तीवर राज्यामध्ये देखील विधानसभा सदस्य आणि विधानपरिषद सदस्य यांनी निवडलेल्या ग्रामपंचायतीमध्ये आमदार आदर्श ग्राम योजना राबविणेबाबत निर्णय घेण्यात आला. या बाबतचा शासन निर्णय दिनांक २० मे, २०१५ रोजी निर्गमित केला आहे. त्यानुसार संबंधित गावाचा सर्वांगीण विकास साधणारी ही योजना आहे. सर्वांगीण विकास साधताना केवळ पायाभूत सोयी सुविधांचा विकास न करता गावात सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी गावकऱ्यांच्या विचार प्रक्रियेत अनुकूल बदल करण्यावरही या योजनेत भर दिलेला आहे. प्रत्येक विधानसभा व विधानपरिषद सदस्यांनी जुलै, २०१७ पर्यंत एक आणि जुलै, २०१९ पर्यंत आणखी दोन अशा एकूण तीन ग्रामपंचायती "आदर्श ग्राम" म्हणून विकसित करावयाच्या आहेत. याकामी जिल्हा प्रशासनाने व सर्व शासकिय विभागांनी विधानसभा / विधानपरिषद सदस्यांना मार्गदर्शक सुचनेनुसार आवश्यक मदत करावयाची आहे. अशा प्रकारे विकसित केलेल्या गावातील सुधारणा पाहून आसपासच्या ग्रामपंचायतींना देखील शिकण्याची प्रेरणा मिळू शकेल हा या योजने मागील विचार आहे.

आमदार आदर्श ग्राम योजना अंमलबजावणी व संनियंत्रणाचे काम मंत्रालय पातळीवर ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग पाहणार आहे. राज्य पातळीवर सांसद आदर्श ग्राम योजनेकरीता मुख्य सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली गठित केलेली शक्ती प्रदत्त समिती आमदार आदर्श ग्राम योजनेकरिता

देखील आवश्यक समन्वयन व सनियंत्रण करण्याचे काम करील. या योजनेच्या अंमलबजावणीबाबत सविस्तर मार्गदर्शक सूचना पुढीलप्रमाणे देण्यात येत आहेत.

शासन परिपत्रक

योजनेचे स्वरूप व कार्यपध्दती :-

आमदार आदर्श ग्राम योजनेचा उद्देश सर्वांगीण विकास साधणे हा आहे. स्थानिक विकास करू शकणा-या आणि परिणामकारक स्थानिक शासन पध्दती असलेल्या आदर्श ग्रामपंचायती घडविणे जेणेकरून आसपासच्या ग्रामपंचायतींना शिकण्याची व या आदर्शाना अनुसरण्याची प्रेरणा मिळू शकेल हे या योजनेचे मुख्य ध्येय आहे. सर्व लोकांचा सहभाग, स्त्री-पुरुष समानता, महिलांना सन्माननीय वागणूक, अंत्योदय, आर्थिक व सामाजिक न्याय, श्रमाची प्रतिष्ठा, स्वच्छतेची संस्कृती, पर्यावरण संतुलन, सार्वजनिक जीवनात पारदर्शकता, उत्तरदायीत्व, स्थानिक स्वशासन व सुशासन, नैतिक मूल्यांचे पालन, स्थानिक सांस्कृतिक वारश्याचे जतन या मूल्यांवर आधारीत निवडलेल्या ग्रामपंचायती आदर्श ग्राम म्हणून विकसित होतील. महाराष्ट्रातील काही ग्रामपंचायतींनी सर्वांगीण विकास साधताना येणाऱ्या अडचणींवर यशस्वीपणे मात करून स्थानिक विकासाच्या संदर्भात उल्लेखनीय यश मिळविले आहे. लोकसहभाग व सामूहिक कार्यातील एकजूट यामुळे हिवरेबाजार, राळेगणसिध्दी, आडगाव या व इतर गावांनी “आदर्शग्राम” चावस्तुपाठ समोर ठेवला आहे. या गावांचा अनुभव तसेच स्थानिक स्वशासन व सुशासन, स्थानिक पातळीवरचे नियोजन, कृतीसंगम (Convergence) आणि लोकांची सामूहिक शक्ती ही अनुभवसिध्द तत्वे आमदार आदर्श ग्राम योजनेचा मूलाधार आहे. या योजनेच्या अंमलबजावणीतून गावाची सामूहिक शक्ती आणि आमदार यांच्या संकल्पना यांच्या मिलापातून आदर्श गावाची जडणघडण होईल आणि आमदारांच्या मार्गदर्शनाखाली सभोवतीच्या इतर गावातही सकारात्मक परिवर्तनाची प्रक्रिया सुरु राहील.

योजनेची प्रमुख उद्दिष्ट्ये :-

- निवडलेल्या ग्रामपंचायतीचा सर्वांगीण विकास साधणाऱ्या प्रक्रिया गतीमान करणे.
- सर्व स्तरावरील कुटुंबांच्या जीवनमानाच्या आणि राहणीमानाच्या शाश्वत विकासाला मूर्तरूप देणे.
- स्थानिक विकासाचे मार्गदर्शक म्हणून निवडलेल्या ग्रामपंचायतींना विकसित होण्यासाठी आवश्यक ते मार्गदर्शन व सहाय्य पुरविणे.

योजनेची कार्यपध्दती

१. ग्रामपंचायतीची निवड :- आमदार आदर्श ग्राम योजनेत ग्रामपंचायत हे मूळ एकक आहे. एक हजार पेक्षा अधिक लोकसंख्या असलेल्या ग्रामपंचायतींची या योजनेत निवड करणे अपेक्षित आहे. या योजनेतर्गत जुलै, २०१९ पर्यंत तीन ग्रामपंचायती आदर्श ग्राम म्हणून आमदार यांच्या मार्गदर्शनाखाली विकसित करावयाच्या आहेत. सध्या एक ग्रामपंचायत निवडून आमदारांनी जुलै २०१७ पर्यंत पहिली ग्रामपंचायत विकसित करावयाची आहे. दुसरी ग्रामपंचायत सन २०१६ मध्ये निवडून जुलै, २०१८ पर्यंत

विकसित करावयाची आहे व तिसरी ग्रामपंचायत सन २०१७ मध्ये निवडून जुलै, २०१९ पर्यंत विकसित करावयाची आहे. आमदार आदर्श ग्राम योजना ही सांसद आदर्श ग्राम योजनेच्या धर्तीवर राबविण्यात येणार आहे.

विधानसभा सदस्य :- विधानसभा सदस्य आपल्या मतदारसंघातील ग्रामपंचायत निवडतील. विधानसभा सदस्यांचा मतदार संघ शहरी आणि ग्रामीण भागात विभागला गेला असेल तर ते मतदार संघाच्या ग्रामीण भागातून ग्रामपंचायतीची निवड करतील. विधानसभा सदस्यांचा मतदार संघ जर संपूर्णपणे शहरी असेल त्यांच्या सोयीच्या दृष्टीने त्याच जिल्हयातील एका ग्रामपंचायतीची निवड ते करू शकतील. मुंबई परिसरातील शहरी मतदार संघाचे प्रतिनिधीत्व करणारे विधानसभा सदस्य राज्यातील कोणत्याही ग्रामपंचायतीची निवड करू शकतील.

विधानपरिषद सदस्य:- विधानपरिषद सदस्य राज्यात कोणत्याही जिल्हयातून ग्रामपंचायतीची निवड करू शकतील.

संबंधित आमदारांना त्यांना योग्य वाटलेली ग्रामपंचायत निवडण्याचे स्वातंत्र्य राहिल. पण त्यांनी आपले स्वतःचे वा आपल्या पतीचे / पत्नीचे गाव निवडू नये. ग्रामपंचायतीची निवड करण्यापूर्वी संबंधित ग्रामस्थांशी योजनेबाबत चर्चा करून त्यांची योजनेतील सहभागाची तयारी समजून घेणे उचित राहिल. याकरीता ग्रामपंचायतीचा आवश्यक तपशील जसे की, लोकसंख्या इत्यादी आवश्यक माहिती ग्रामपंचायत निवडीच्या निर्णयाकरीता आमदार यांना जिल्हाधिकारी उपलब्ध करून देतील.

अशाप्रकारे विधानमंडळ सदस्यांनी निवडलेल्या पहिल्या ग्रामपंचायतीचे नांव लेखी स्वरूपात वेळापत्रकानुसार (परिशिष्ट-ड-२) संबंधित जिल्हयाचे जिल्हाधिकारी यांना कळवावे. जिल्हाधिकारी यांनी या ग्रामपंचायती विषयी नाव व इतर तपशील तपासावा आणि निवडलेल्या ग्रामपंचायतीची यादी aagy-mah@gov.in या ई-मेल वर कळवावी. ग्रामपंचायतीच्या नावात बदल/सुधारणा वेबसाईटवर करण्यासंदर्भात जिल्हाधिकारी यांनी राज्य स्तरावरील आमदार आदर्श ग्राम योजना कक्षाशी पत्र व्यवहार करावा व त्याची प्रत rddyojna4@gmail.com या ईमेल वर पाठवावी.

या योजनेच्या समन्वयासाठी व अंमलबजावणीसाठी राज्यस्तरावर “आमदार आदर्श ग्राम योजना कक्ष” सुरु करण्यात आला आहे. या कक्षाचा पत्ता परिशिष्ट "अ" मध्ये देण्यात आला आहे.

२. जिल्हास्तरावर करावयाची कार्यवाही :-

अ. जिल्हाधिकारी जिल्हास्तरावर समन्वय अधिकारी म्हणून काम पाहतील व ग्रामपंचायत पातळीवर सर्व विभांगामध्ये समन्वयन आणि कृतीसंगम घडवून आणण्याचे काम करतील.

ब.मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद हे सहसमन्वय अधिकारी म्हणून काम पाहतील. मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांची भूमिका या ग्रामपंचायतीच्या विकासामध्ये अत्यंत मोलाची राहणार असून ग्रामविकासाच्या विविध योजनांची प्रभावी अंमलबजावणी प्राधान्याने या ग्रामपंचायतीमध्ये करण्यात यावी. याकरीता प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा हे जिल्हा परिषद स्तरावरील समन्वयक अधिकारी असतील.

क. या योजनेचे जिल्हास्तरीय संपर्क अधिकारी म्हणून जिल्हा नियोजन अधिकारी काम पाहतील. या योजनेबाबतचा खर्च, सांख्यिकी माहिती तसेच इतर अनुषंगिक माहिती अद्ययावत करून वेळोवेळी संकेत स्थळावर प्रसिध्द करतील.

ड. प्रभारी अधिकाऱ्याची नियुक्ती (Charge Officer):- निवडलेल्या प्रत्येक ग्रामपंचायतीकरीता पुरेसा अनुभव असलेल्या सक्षम अधिकाऱ्याची प्रभारी अधिकारी म्हणून नेमणूक करावी. शक्यतो स्थानिक पातळीवर कार्यरत असलेल्या कुशल व कार्यतत्पर अधिकाऱ्याची नेमणूक जिल्हाधिकारी यांनी करावी. हा अधिकारी आमदार आदर्श ग्राम योजनेच्या स्थानिक पातळीवरील समन्वय आणि अंमलबजावणी याकरीता जबाबदार असेल. प्रभारी अधिकाऱ्याची नेमणूक करताना विधान मंडळ सदस्यांशी विचार विनिमय करण्यात यावा.

जिल्हाधिकारी या योजनेकरीता नामनिर्देशित केलेले जिल्हा संपर्क अधिकारी यांचे नाव, पदनाम, ई-मेल आयडी व संपर्क क्रमांक आठ दिवसात राज्य कक्षास कळवतील. तसेच विधान मंडळ सदस्यांचे ग्रामपंचायत निवडीचे पत्र प्राप्त होताच तात्काळ प्रभारी अधिकाऱ्याची नेमणूक करून यांचे नाव, हुद्दा, ईमेल आयडी व संपर्क क्रमांक राज्य कक्ष व संबंधित विधान मंडळ सदस्यांना कळवतील. तसेच जिल्हा संपर्क अधिकारी व प्रभारी अधिकारी यांच्यामध्ये बदल झाल्यास तसे तात्काळ कळवतील.

इ. विभागीय स्तरावर उपायुक्त (विकास) हे या योजनेचे समन्वयन करतील. तसेच विविध विभागांचे विभागस्तरीय अधिकारी आमदार आदर्श ग्राम योजनेत त्यांच्या विभागाशी संबंधित कामकाजाचे समन्वयन करतील.

३. कार्ययोजना :-

निवडण्यात आलेल्या प्रत्येक ग्रामपंचायतीसाठी सांसद आदर्श ग्राम योजनेच्या धर्तीवरच एक ग्राम विकास आराखडा (Village Development Plan - VDP) बनविला जाईल. ग्रामविकास आराखडा बनविण्याची प्रक्रिया खालील टप्प्याप्रमाणे पार पाडली जाईल. योजनेचा औपचारिक आराखड्याप्रमाणे कामे सुरु होण्याआधी अनुकूल सामाजिक वातावरण आणि जनमानसात सामाजिक चेतना निर्माण होणे आवश्यक आहे. हे काम संबंधित आमदारांच्या पुढाकाराने होईल. यात ग्रामपंचायतीचा संपूर्ण सहभाग आवश्यक आहे.

टप्पा क्रमांक १ :- जनजागृती

या अनुषंगाने खालील कार्यक्रमांचे नियोजन व अंमलबजावणी करावी:-

- १.ग्रामसभा, महिलासभा, बालसभा यामध्ये चर्चा व विचार विनिमय.
- २.गावांतील उद्योगव्यवसाय करणारे गट, स्थानिक संघटना, तरुण मंडळे, महिला स्वयंसहाय्यता गट, ग्रामसंघ/ गावविकास समिती, ग्रामस्थ मंडळे इत्यादीं बरोबर चर्चा.
- ३.सांस्कृतिक आणि क्रीडा कार्यक्रमांचे आयोजन
- ४.शिबीर, पदयात्रा, पथनाटय, नाटक, भिक्तीपत्रे / लेखन इ.
- ५.आपल्या गावाचा आदर्श ग्राम म्हणून कायापालट कसा होईल या विषयी चित्रकला तसेच अनुषंगिक स्पर्धांचे आयोजन.

६. गावाच्या विकासासार्थ केल्या गेलेल्या उत्कृष्ट कामांविषयी व्हिडिओ फिल्मसचे कार्यक्रम आयोजित करणे.

वरील बाबींच्या प्रभावाने गावांच्या विकासाचे स्वरूप कसे रहावे या विषयी दृष्टी जनमानसात निर्माण होईल आणि गावकऱ्यांत उत्साह निर्माण होईल. पहिल्या टप्प्यात स्वतः गावकऱ्यांकडून केली जाऊ शकतील अशा कामांचा समावेश होईल. सामाजिक बदलाची, आत्मनिर्भरता आणि एकमेकांच्या सहाय्याच्या स्वरूपाच्या कामांची सुरुवात या टप्प्यात होईल. यासाठी श्रमदान, स्थानिक योगदान आणि स्थानिक संसाधनांची मदत उपलब्ध होणा-या कामांची सुरुवात करण्यात यावी. त्यात खालील बाबीं येऊ शकतील.

१. लोक प्रतिनिधी, शासकीय कर्मचारी, गावकरी सामुदायिकरीत्या शपथ घेतील.
२. भारत देशाच्या घटनेत नमूद केलेले मूलभूत अधिकार आणि कर्तव्ये याबद्दल सामूहिक कटिबद्धता बिंबविली जावी.
३. आरोग्य शिबिरांचे (हेल्थ कॅम्पस) आयोजन करणे.
४. स्वच्छता अभियान आयोजित करणे.
५. पशू आरोग्य शिबिरांचे आयोजन करणे.
६. अंगणवाडीत बालकांची नियमित उपस्थिती व तेथील सेवाकार्याची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी पुढाकार घेणे.
७. स्थानिक शाळांतील उपस्थितीत सुधारणा करणे, शिक्षणाचा दर्जा वाढविणे, विद्यार्थ्यांच्या मध्यान्ह भोजनाची गुणवत्ता सुधारणे.
८. शाळा सुधारणा पालक - शिक्षक समितीच्या सहयोगाने व्हावी म्हणून पुढाकार घेणे.
९. वृक्षारोपण करणे.
१०. स्वयं सहाय्यता समूह (एस.एच.जी.) निर्मिती व पुर्नरचनेसाठी तसेच महिला सक्षमीकरणासाठी काम करणे.
११. मनरेगाच्या मार्फत रोजगार दिवसाचे आयोजन करणे.
१२. सार्वजनिक वितरण प्रणाली (पीडीएस) ची आवश्यकतेनुसार सुधारणा करणे.
१३. जिल्हाधिकारी आणि अन्य जिल्हा पातळीच्या अधिकाऱ्यांसोबत तक्रार निर्मूलनासाठी, विशेषतः शिधासामग्रीचे वितरण, समाजकल्याण, महसूल वसूली संबंधीच्या तक्रारींची दखल घेण्यासाठी शिबिरांचे आयोजन करणे (उदा. सुवर्ण जयंती राजस्व अभियान).
१४. जनधन योजनेअंतर्गत बँक खाते उघडणे, सामाजिक सुरक्षा योजना, पेन्शन योजना इत्यादी योजनांचा लाभ गरजूंना देणे.

या टप्प्यात विशेषतः वैयक्तिक, सामाजिक, पर्यावरण इ. चा विकास आणि सुशासन ह्या मुद्द्यांवर शक्य तेवढे जाणीव जागृतीचे कार्यक्रम आयोजित करावेत. यासोबतच पहिल्या टप्प्यांत वस्तुस्थितीचे विश्लेषण (Situation Analysis) केले जावे. या टप्प्यावर आमदारांची भूमिका ग्रामपंचायती सोबत पुढाकार

घेणे, मार्गदर्शन करणे व सुविधा उपलब्ध करणे अशी असेल. या काळात जिल्हाधिकारी आवश्यक व्यावसायिक विशेषज्ञांच्या मदतीने समन्वयकर्ता (Facilitator) म्हणून सहाय्य करतील.

टप्पा क्र. २ वस्तुस्थितीचे विश्लेषण व ग्रामविकास आराखडा बनविणे :

दारिद्र्य निर्मुलन हा केंद्रबिंदू ठेवून जनजागृती व वातावरण निर्मिती करून ग्रामविकास आराखडा बनविण्याची प्रक्रिया खालीलप्रमाणे करावी.

ग्रामविकास आराखडा तयार करताना विविध प्रशासकिय विभागांच्या तालुका स्तरावरील अधिकाऱ्यांचा सहभाग घेण्यात यावा.

अ) आधारभूत सर्वेक्षण (Baseline Survey): आधारभूत सर्वेक्षणाचे दोन हेतू आहेत. पहिला म्हणजे विविध क्षेत्रातील विकासाच्या सदयस्थितीचा आढावा घेणे, ज्यायोगे त्यांच्या सुधारणेसाठी आवश्यक ते उपाय योजले जातील. दुसरा हेतू असा की, आर्थिक आणि मानव विकासासाठी संभाव्य साधन सुविधा व आवश्यक असणा-या उपयुक्त बाबींची कमतरता, जागांची सोय, सेवा कार्य इ. संबंधी आधारभूत माहिती एकत्र करणे व सामग्रीचा आढावा घेणे. जिल्हाधिकारी व संबंधित प्रभारी अधिकारी विविध विभागातील स्थानिक अधिकारी/तज्ञ संस्था/शैक्षणिक संस्था/प्रशिक्षित विशेषज्ञ यांच्या माध्यमातून ही प्रक्रिया पार पाडतील. आवश्यकतेनुसार संबंधित विधानमंडळ सदस्यांशी चर्चा करून एखाद्या शैक्षणिक संस्थेला वा प्रशिक्षित विशेषज्ञांना हे काम देता येईल. आधारभूत सर्वेक्षणांत सामील करण्याच्या बाबी परिशिष्ट "ब" मध्ये दाखवल्या आहेत. हया शिवाय संदर्भित स्थानिक बाबींचा समावेश सुध्दा त्यामध्ये करता येईल.

आ) सदयस्थितीचे अवलोकन:-आधारभूत सर्वेक्षणाबरोबरच सहभागीय ग्रामीण मूल्यावलोकना-द्वारे (Participatory Rural Appraisal-PRA) गावातील सामाजिक, भौतिक आणि नैसर्गिक परिस्थितीचे अवलोकन करावे. यासाठी सुक्ष्म नियोजन कार्यपध्दती, GIS प्रणाली या माध्यमांचाही उपयोग करण्यास हरकत नाही. हे काम ग्रामस्थांमार्फत केले जावे. याकरीता प्रशिक्षित तज्ञ मनुष्यबळाचा उपयोगही करता येईल. आधारभूत सर्वेक्षण व सदयस्थितीच्या अवलोकनातून खालीलप्रमाणे माहिती संकलित करावी. वरील माहितीचे संकलन खालील तीन भागांमध्ये करण्यात यावे.

१) सामाजिक मानचित्र (Social Map) :

यामध्ये गावाचा महसूली नकाशा, उपलब्ध सोई-सुविधा, गावातील महत्त्वाच्या संस्था व विविध समूह, स्वयंसहाय्यता गट, गाव विकास संस्था (Village Organisation), विभिन्न वर्गनिहाय कुटुंबे, शिक्षण, आरोग्य, पोषण, सामाजिक विकासाची सद्यस्थिती या बाबींचा उल्लेख असावा. या माहितीमधून गावाच्या मानवी व सामाजिक विकासासाठी आवश्यक गरजांचे चित्रण समोर येईल.

२) संसाधनांचे मानचित्र (Resource Map):

यामध्ये गावाचा पाणीपुरवठा व सांडपाणी व्यवस्थेचा नकाशा, पाणलोट नकाशा, जमीन वापराचा नकाशा, उपलब्ध असलेल्या पाण्याच्या नैसर्गिक स्रोतांचे चित्रण, जंगले, विविध पिके व इतर नैसर्गिक साधनसंपत्ती याचे चित्रण असेल. याचबरोबर ग्रामस्थांचे प्रमुख आर्थिक स्रोत, गावातील कुटुंबांची आर्थिक स्थिती, व्यवसायांची स्थिती, ग्रामपंचायतीचे आर्थिक स्रोत, शेती संबंधित विविध बाबी

इ. बाबींचे चित्रण असेल. या माहितीमधून गावाच्या आर्थिक, पर्यावरणीय, मुलभूत सुविधा आणि सेवा विषयक गरजांचे चित्रण होईल.

३) मुलभूत गरजांचे चित्रण (Need Assesment):-

निवडलेल्या ग्रामपंचायतीमध्ये सामाजिक व संसाधनांच्या मानचित्रांवरून तसेच गावातील ग्रामस्थांच्या सहभागातून गावाच्या सर्वांगीण विकासासाठी आवश्यक असलेल्या गरजा व या गरजांचे प्राधान्यक्रमानुसार वर्गीकरण याचा समावेश मुलभूत गरजांच्या चित्रणात होईल.

ग्रामविकास आराखडा बनविताना शक्यतोवर लोकसहभागाने व गावपातळीवर साध्य करता येण्यासारख्या गरजा जसे की, मध्यान्ह भोजन योजना, कुपोषण कमी करणे, निर्मल ग्राम, जलयुक्त शिवार, स्वयंसहाय्यता समूह तयार करणे व त्यांचे आर्थिक समावेशन, ई-पंचायत, युवकांसाठी कौशल्यविकास कार्यक्रम, गावातील आर्थिक दृष्ट्या कमकुवत व संवेदनशील कुटुंबांना शाश्वत उपजीविका उपलब्ध करण्याचे उपाय, सेंद्रिय शेतीचा प्रसार, सामाजिक सहाय्याच्या सर्व योजनांमध्ये सर्व पात्र लाभार्थ्यांना लाभ इत्यादींचा पहिल्या टप्प्यावर समावेश करावा जेणेकरून, पहिल्या वर्षाच्या कार्यकाळात अंमलबजावणीचे दृष्ट्य परिणाम लक्षात येतील. ही संपूर्ण प्रकिया करताना त्या त्या क्षेत्रातील घटकांसोबत चर्चा करण्यात यावी. यामुळे त्यांच्या गरजांचे प्रतिबिंब ग्रामविकास आराखडयातील प्राधान्यक्रमात दिसून येईल. गरजा निश्चित करताना काही कामे प्राधान्याने घेण्याबाबत ग्रामपंचायतीस सूचित करावे जसे की, स्वच्छता विषयक विविध कार्यक्रम, सांडपाण्यावर प्रक्रिया करून तयार होणा-या पाण्याचा शेतीसाठी फेर वापर, वनक्षेत्रांतर्गत निवडलेल्या गावांतील वन व्यवस्थापन समिती / वनग्राम समिती यांचेमार्फत वनीकरण, वनतलाव, जंगलांचे आगीपासून संरक्षण यासारखी कामे. या प्रक्रियेमध्ये संकलित झालेल्या माहितीनुसार गरजांचे प्राधान्यक्रम, पूर्ततेकरीता सर्वसाधारण आवश्यक कालावधी, संबंधित यंत्रणा, आर्थिक स्रोत याचे स्पष्टपणे आरेखन केले जावे.

टप्पा क्र. ३ ग्रामविकास आराखडा मान्यता प्रकिया :

वरीलप्रमाणे ग्रामपंचायत क्षेत्राकरिता संकलित झालेली माहिती प्रभारी अधिकारी आराखडयाच्या स्वरूपात एकत्रित करतील. संबंधित विधानमंडळ सदस्यांच्या अध्यक्षतेखाली ग्रामपंचायतीत तालुकास्तरीय विविध विभागांचे अधिकारी व ग्रामपंचायत यांची बैठक प्रभारी अधिकारी आयोजित करतील. या बैठकीमध्ये ग्रामपंचायतीच्या संकलित माहितीच्या आधारे तयार करण्यात आलेल्या आराखडयावर सखोल चर्चा होईल. उपलब्ध योजना, निधीची तरतूद या बाबींवर विचारविनीमय करून त्याचा स्पष्ट तपशिल आराखडयामध्ये नमूद करण्यात येईल. अशाप्रकारे ग्राम विकास आराखडयाचे प्रारूप तयार होईल.

यानंतर ग्रामपंचायत विशेष ग्रामसभा आयोजित करेल. या ग्रामसभेमध्ये प्रारूप ग्राम विकास आराखडा सहमतीसाठी ठेवण्यात येईल. ग्रामसभा चर्चा करून त्यास सहमती देईल. वरील संपूर्ण प्रक्रियेचे समन्वयन प्रभारी अधिकारी करतील.

वरीलप्रमाणे विस्तृत स्वरूपात तयार झालेल्या ग्रामविकास आराखडयात विविध तरतुदी असतील. या विविध तरतुदींकरिता वर्षनिहाय निधीच्या उपलब्धतेनुसार योजना व त्या निधीचे नियोजन

जिल्हास्तरावर विविध विभागांशी चर्चा करून जिल्हाधिकारी करतील. जिल्हास्तरावरील विविध विभाग प्रमुखांची बैठक पालक मंत्री यांच्या अध्यक्षतेखाली जिल्हाधिकारी आयोजित करतील. या बैठकीत वरील ग्रामविकास आराखड्यावर चर्चा होऊन त्यास मान्यता देण्यात येईल. या बैठकीकरिता संबंधित विधानमंडळ सदस्यांना आमंत्रित करण्यात येईल. आवश्यक असल्यास लेखी सहमतीद्वारे (written circulation) देखील ही प्रक्रिया करता येईल.

अशाप्रकारे अंतिम झालेला ग्रामविकास आराखडा जिल्हाधिकारी अंमलबजावणीकरीता प्रस्तुत करतील. वरील संपूर्ण प्रक्रियेचे समन्वयन जिल्हा नियोजन अधिकारी करतील.

मान्यता मिळालेल्या आराखड्यातील घटकांना संबंधित विभाग, तांत्रिक, प्रशासकिय व वित्तीय मान्यता प्रदान करतील. सदर घटकांवर संबंधित विभागाच्या उपलब्ध निधीमधून खर्च करण्यात यावा. जिल्हाधिकारी या प्रक्रियेचे समन्वयन करतील. जेणेकरून ही प्रक्रिया विहित कालमर्यादेत पूर्ण करण्यात येईल. ग्रामविकास आराखड्यातील विविध उपक्रम / योजना अस्तित्वात असलेल्या योजनेतून, संबंधित यंत्रणेकडून आणि लोकप्रतिनिधींच्या मार्गदर्शनाखाली कार्यान्वित होतील. यासाठी विविध विभागांचे जिल्हास्तरीय अधिकारी यांनी आमदार आदर्श ग्राम योजनेत निवडलेल्या ग्रामपंचायतींना भेटी देणे आवश्यक राहिल. निवडलेल्या ग्रामपंचायतीमध्ये आमदार निधीतून अनुज्ञेय असलेल्या कामांसाठी राज्य शासनाकडून जोडनिधी देण्यात येईल. याबाबत स्वतंत्रपणे मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात येत आहे.

परिशिष्ट "क" मध्ये ग्रामविकास आराखडा बनविताना विचारात घेण्याचे घटक व उपघटक यांची माहिती देण्यात आली आहे.

४. निधीकरीता केंद्र योजनेतून, राज्य योजनेतून तसेच इतर संसाधनांतून उपलब्धता :-

आमदार आदर्श ग्राम योजनेत निवडलेल्या ग्रामपंचायतींचा सर्वांगीण विकास उपलब्ध असलेल्या केंद्र / राज्य व इतर योजना यांच्या कृतीसंगमातून (Convergence) साधावयाचा आहे. त्यामुळे उपलब्ध केंद्र / राज्य योजना यातील निधीचा प्रभावीपणे उपयोग करण्यात यावा. यासाठी पूर्णतः केंद्र / राज्य पुरस्कृत योजना, खासदार व आमदार स्थानिक विकास कार्यक्रम, केंद्र आणि राज्य वित्त आयोगांचे अनुदान, औदयोगिक आस्थापनांचा सामाजिक उत्तरदायित्व निधी (CSR) इ. स्रोतातून निधीची उपलब्धता करावी.

वरीलप्रमाणे आराखडा बनविण्याची प्रक्रिया मूळात वातावरण निर्मिती, सामाजिक ऐक्य आणि विकेंद्रित नियोजन या प्रमुख घटकांवर आधारित असली पाहिजे हे अतिशय आवश्यक आहे. हाच या योजनेचा मुख्य आधार आहे. त्यामुळे ग्रामविकास आराखडा बनविण्याची प्रक्रिया केवळ औपचारिकता म्हणून केली जाणार नाही, याची प्रामुख्याने दक्षता घेण्यात यावी.

५. तंत्रज्ञान आणि नवनवीन साधनांचा उपयोग:-

या कार्यक्रमासाठी प्रौद्योगिकी आणि नाविन्यपूर्ण प्रयोगांचा उपयोग करता येईल. सुदुर संवेदन आणि अंतरिक्ष प्रतिमांकन (Remote Sensing & Satellite Imagery), मोबाईल आधारित तंत्रज्ञान, शेतीसंबंधी विविध तंत्रज्ञान, उपजीविकेशी संबंधित नवतंत्रज्ञान, इमारत बांधकाम तंत्रज्ञान, रस्ते बांधणी

तंत्रज्ञान, पाणी आणि स्वच्छतेची संबंधित तंत्रज्ञान यांचा वापर ग्रामविकास आराखडा बनविताना करता येईल.

खाजगी, स्वयंसेवी आणि सहकार क्षेत्रातील संधीचा योग्य वापर या योजनेत करण्यात यावा.

६.क्षमता बांधणी :-

संबंधित ग्रामपंचायतीच्या क्षमता वृद्धीकरीता यशदा किंवा त्यासारख्या संस्थांची मदत घेता येईल.

७.सनियंत्रण व मुल्यांकन :-

या योजनेचे मध्यवर्ती मुल्यांकन, स्वतंत्र तसेच सक्षम यंत्रणेद्वारे केले जाईल.

८.यशोगाथा :-

उत्कृष्ट परिणामासाठी अवलंबण्यात आलेल्या कार्यप्रक्रिया, प्रभारी अधिकारी, जिल्हाधिकारी, तसेच आमदारांचा आदर्श ग्राम निर्मितीबाबतीत पुढाकार / मार्गदर्शन याबाबतच्या यशोगाथांचे योग्य प्रसारण केले जाईल. तसेच उचित पध्दतीने उत्कृष्ट कार्याला गौरवण्यात येईल.

९. योजनेचे अपेक्षित परिणाम :-

- आर्थिक उन्नती - उपजीविका / रोजगार संधीमध्ये वाढ होणे विशेषतः गरीबांच्या आर्थिक परिस्थितीमध्ये सुधारणा होणे, उपजीविकेच्या संधी नसल्याने / उपयुक्त संधी नसल्यामुळे गाव सोडून जाण्याच्या प्रमाणात घट होणे.
- आरोग्य आणि पोषण याबाबतीत सुधारणा.
- स्वच्छतेच्या पातळीत वाढ.
- नैसर्गिक संरक्षण मिळणे.
- जन्ममृत्यूचे शंभर टक्के नोंदणीकरण.
- सामाजिक सौहार्द ग्राम समुदायातील सगळ्या वर्गांसाठी तंटामुक्ती व्यवस्था विकसीत करणे.
- सामाजिक दृष्ट्या अनिष्ट रुढी व परंपरा यांच्या पालनात घट तसेच व्यसन मुक्तीचा प्रचार करून व्यसनाच्या प्रमाणात घट.
- समुदायातील दुर्बल, वयोवृद्ध, विकलांग यांची विशेष काळजी घेण्याकरीता व्यवस्था निर्माण करणे.
- मानव विकास निर्देशांकात वाढ होणे.
- अन्य पंचायतीवर आदर्शग्रामच्या कार्याचा प्रभाव पडणे.
- कृतीसंगम पध्दतीने विकासाच्या विविध योजनांची प्रभावी अंमलबजावणी.

आमदार आदर्श ग्राम योजनेमध्ये विविध स्तरावरील भुमिका व जबाबदारी परिशिष्ट "ड" -१ मध्ये दर्शविण्यात आली आहे. या योजनेचे वेळापत्रक सांसद आदर्श ग्राम योजनेच्या धर्तीवरच असून ते परिशिष्ट "ड" - २ मध्ये दर्शविण्यात आले आहे.

आमदार आदर्श ग्राम योजना ही सांसद आदर्श ग्राम योजनेच्या धर्तीवरच राबविण्यात येत असल्याने सांसद आदर्श ग्राम योजनेच्या मार्गदर्शक सुचना आमदार आदर्श ग्राम योजनेच्या मार्गदर्शक सुचनांमध्ये ज्याबाबत उल्लेख अथवा स्पष्टता नसेल अशा बाबत देखील आधारभूत असतील.

१०. प्रशासकीय खर्च :-

या योजनेतील विविध घटक कार्यान्वित करताना आयोजित करण्यात येणाऱ्या कार्यक्रम अथवा अनुषंगिक बाबीकरीता येणारा खर्च हा सध्या अस्तित्वात असलेल्या केंद्र/राज्य, केंद्र व राज्य पुरस्कृत योजनांच्या IEC व प्रशासकीय खर्चातून भागविण्यात यावा.

आमदार आदर्श ग्राम योजनेअंतर्गत होणाऱ्या कार्यवाहीचा अहवाल व प्रगतीचा अहवाल जिल्हाधिकारी यांनी विधानमंडळ सदस्यांना वेळोवेळी लेखी सादर करावा.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१५१००८१६२५२४४१२० असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

वि.गिरीराज

प्रधान सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत:-

१. मा.मुख्यमंत्री याचे प्रधान सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई-३२
२. मा.मंत्री (सर्व) महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई-३२
३. मा.राज्यमंत्री (सर्व) महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई-३२
४. मा.विधानसभा सदस्य व मा.विधान परिषद सदस्य (सर्व) महाराष्ट्र राज्य.
५. मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई-३२
६. अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव / सचिव, सर्व मंत्रालयीन विभाग, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई-३२
७. महालेखापाल (लेखा परिक्षा), महाराष्ट्र राज्य-१/२, मुंबई/ नागपूर
८. महालेखापाल, (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र राज्य-१/२, मुंबई/ नागपूर
९. विभागीय आयुक्त (सर्व)
१०. जिल्हाधिकारी (सर्व)
११. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)

१२. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण जीवनोन्नती अभियान तथा नोडल ऑफिसर (सांसद आदर्श ग्राम योजना) सीबीडी, बेलापूर, नवी मुंबई -४०० ६१४
१३. उप आयुक्त, (विकास) विभागीय आयुक्त कार्यालय, (सर्व)
१४. प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा, (सर्व)
१५. ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, बांधकाम भवन, फोर्ट, मुंबई (सर्व कार्यासने).
१६. निवड नस्ती (कार्यासन, योजना-५).

परिशिष्ट "अ"

आमदार आदर्श ग्राम योजनेच्या राज्यस्तरीय कक्षाचा (सध्याचा पत्ता)
मुख्य कार्यकारी अधिकारी,
महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण जीवनोन्नती अभियान तथा
नोडल ऑफिसर (सांसद आदर्श ग्राम योजना)
सिडको भवन, (दक्षिण बाजू) सिडको भवन, ५ वा मजला,
सीबीडी, बेलापूर, नवी मुंबई -४०० ६१४
दूरध्वनी क्रमांक :-०२२-२७५६२५५२
ईमेल :- aagy-mah@gov.in

परिशिष्ट "ब" -

ग्रामपंचायत पातळीवर आधारभूत माहिती प्रस्तुत करण्यासाठी प्रस्ताव

आधारभूत माहिती	विवरण	आधारभूत माहिती	विवरण
प्राथमिक शाळांची संख्या		जलसिंचित जमिनीचे क्षेत्रफळ (हेक्टर)	
पंधरा वर्षाखालील मुलां/मुलींची संख्या		कोरडवाहू जमिनीचे क्षेत्रफळ (हेक्टर)	
पंधरा वर्षाखालील शाळेत जाणाऱ्या मुलां/मुलींची संख्या		नापिक /खराब जमिनीचे क्षेत्रफळ (हेक्टर)	
पंधरा वर्षाखालील शाळा सोडलेल्या मुलां/मुलींची संख्या		पडीत जमिनीचे क्षेत्रफळ (हेक्टर)	
महिला साक्षरता प्रमाण		बिगर शेती जमिनीचे क्षेत्रफळ (हेक्टर)	
अंगणवाडीची संख्या		ग्राम पंचायतीतील पशुधनाची संख्या	
प्राथमिक शाळेतील शिक्षक : विद्यार्थी यांचे गुणोत्तर		ग्रामपंचायतीमधील उत्पन्नाचा तपशील (रु. -) (सन २०१४-१५)	
		१. कृषी	
		२. पशुधन	
		३. ग्रामोद्योग	
प्राथमिक स्वास्थ्य केंद्र / उपकेद्रांची संख्या		एकूण जलाशयांची संख्या	
संस्थाअंतर्गत होणाऱ्या प्रसूतीची संख्या		उपयोगी जलाशयांची संख्या व निरुपयोगी जलाशयांची संख्या	
डॉक्टरांचे लोकसंख्येशी प्रमाण		कार्यशील जलाशयांपासून २ किमी अंतरामधील क्षेत्र (हेक्टर)	
वाचनालयाची संख्या		कामाचे १०० दिवस पूर्ण केलेल्या कार्यशील जॉबकार्ड धारकांची संख्या	
ग्रामपंचायतीतील कुपोषित मुलां/मुलींची संख्या		स्वस्त धान्य दुकानांची संख्या	
अपेक्षित वजनापेक्षा कमी वजन असलेल्या मुलां/मुलींची संख्या		डेअरी प्रोसेसिंग युनिटची संख्या	
अशक्त महिलांची संख्या		पतपुरवठा संस्थांची संख्या	
अशक्त मुलां/मुलींची संख्या (अपेक्षित HB प्रमाणात)		पक्की घरे नसलेल्या कुटुंबांची संख्या	
बालमृत्यू दर		शुद्ध केलेल्या पिण्याच्या पाण्याचे नळ घरामध्ये असलेल्या घरांची संख्या	
प्रसूती मृत्यूचा दर		ग्रामपंचायतीतील रस्त्यांची लांबी (कि.मी.मध्ये)	

भारत निर्माण स्वयंसेवकाची संख्या		ग्रामपंचायतीतील बारमाही उपलब्ध नसलेल्या रस्त्यांची संख्या	
नोंद झालेल्या अपराधांची संख्या		विजेचे कनेक्शन नसलेल्या घरांची संख्या	
पोलिस स्टेशनची संख्या		ग्रामपंचायतीतील अंगणवाडीची संख्या	
कॉन्स्टेबल : जनता प्रमाण गुणोत्तर		ग्रामपंचायतीतील ग्रामोद्योगांचे प्रकार वसंख्या	
नोंदणीकृत एफआयआरची संख्या		ग्रामपंचायतीतील संग्राम केंद्राची संख्या	
शौचालये असलेल्या घरांची संख्या		पेन्शनसाठी पात्र (वृद्ध, विधवा, अपंग) कुटुंबांची संख्या	
शौचालयांची व्यवस्था नसलेल्या घरांची संख्या		पेन्शन साठी पात्र असूनही पेन्शनपासून वंचित असलेल्या कुटुंबांची संख्या	
शौचालये वापरात नसलेल्या घरांची संख्या		रेशन कार्डसाठी पात्र कुटुंबांची संख्या	
सामाईक स्वच्छता गृहांची संख्या		रेशन कार्ड उपलब्ध असलेल्या कुटुंबांची संख्या	
सार्वजनिक स्वच्छता गृहांची संख्या		राजीव गांधी जीवनदायी योजनेअंतर्गत नोंदणीकृत कुटुंबांची संख्या	
शाळेतील मुलांमुलीकरीता स्वच्छता गृहांची संख्या		आम आदमी विमा योजने अंतर्गत कुटुंबांची संख्या	
दवाखान्यात शौचालय आहे काय?		प्रधानमंत्री सुरक्षा विमा योजना अंतर्गत नोंदणीधारकांची संख्या	
ग्रामपंचायतील वृक्षांचे लोकसंख्येशी प्रमाण गुणोत्तर		प्रधानमंत्री जीवन ज्योती विमा योजना अंतर्गत नोंदणीधारकांची संख्या	
दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबांची संख्या		गावात अन्न धान्य पुरवठा भांडारांची संख्या	
अनुसूचित जातीची घरे		गावातील पिकांचा प्रकार	
अनुसूचित जमातीची घरे		मद्य विकणाऱ्या दुकांनाची संख्या	
बेघर कुटुंबांची संख्या		गावाचा व ग्रामपंचायतीचा महसूली, वॉर्ड निहाय नकाशा उपलब्ध आहे काय ?	
इंदिरा आवास योजनेचा लाभ मिळणाऱ्या कुटुंबाची संख्या		समुदाय साधन व्यक्तींची संख्या (CRPs)	
वन हक्काचा लाभ मिळणाऱ्या कुटुंबांची संख्या		बँकेत खाते असणाऱ्यांची संख्या	
एकल महिलेकडून चालवल्या जाणाऱ्या कुटुंबाची संख्या		बँकेच्या शाखेपासूनचे अंतर (कि.मी.)	

शारिरीक दृष्टया अपंग व्यक्तींकडून चालविलया जाणाऱ्या कुटुंबाची संख्या		पोस्ट ऑफिस पासूनचे अंतर (कि.मी.)	
स्वयंसेवी संस्थांची संख्या		गावामध्ये एटीएम आहे किंवा नाही.	
फेडरेशनची / ग्रामसंघ / गावविकास समिती संख्या		गावाचे एकूण भौगोलिक क्षेत्र (हेक्टर)	
स्वयंसहाय्यता समूहाची संख्या		लागवडी योग्य जमिनीचे क्षेत्रफळ (हेक्टर)	

परिशिष्ट "क"

आमदार आदर्श ग्राम योजनेच्या माध्यमातून समग्र विकास:-

(अ) वैयक्तिक विकास :-

स्वच्छतेच्या सवयी, रोजचा व्यायाम आणि खेळ यांसह आरोग्यपूर्ण सवयीचा विकास करणे, घातक आचरणावर लगाम लावणे जसे मद्यपान, धुम्रपान, मादक पदार्थांचे सेवन इ.

(ब) मानवी विकास :-

सगळ्यांसाठी आरोग्य-पत्रक, आरोग्य तपासणीसारख्या मुलभूत आरोग्यसुविधा सुलभतेने मिळणे, रोग संक्रमणरोधी लसीकरण, स्त्री-पुरुष संख्या संतुलन राखणे, गर्भवती महिलांची प्रसूति आरोग्य संस्थातून होण्याची १०० टक्के सोय, सगळ्यांचा पोषणस्तर सुधारणे. या बाबतीत विशेष लक्ष लहान मुलांवर, किशोरींवर, गर्भवती आणि अंगावर पाजणाऱ्या मातांच्याकडे केंद्रीत केले जावे. अपंग व्यक्ति, विशेषतः वृद्ध आणि स्त्रियांच्या गरजांवर खास लक्ष दिले जावे. सर्वांना किमान दहावी पर्यंतच्या शैक्षणिक सुविधा आणि मध्येच शिक्षण न सोडणे यासाठी विशेष लक्ष, शाळाबाह्य मुलांचे प्रमाण ०% व शाळेत प्रवेश योग्य मुलांचे व मुलींचे नियमित सर्वेक्षण, शाळांना अद्ययावत (स्मार्टस्कूल) बनविणे. अशा अद्ययावत शाळांतून माहिती तंत्रज्ञान साहित्य (सूचना प्रौद्योगिकी संगणक आदी), ग्रंथालय, वेब आधारित शिक्षण (संगणकीकृत प्रजाल आधारीत शिक्षण) उपलब्ध करणे. प्रौढ साक्षरता, सर्वांसाठी ई-साक्षरता, गावा-गावांत ई-ग्रंथालय, विकलांग व्यक्तींना वापर करता येतील. अशी सार्वजनिक ठिकाणे / कार्यालये / सार्वजनिक सुविधा व अशा संवेदनशील व्यक्तींकरिता आरोग्य सुविधा इ.

(क) सामाजिक विकास:-

स्वयंसेवाभाव वाढविणारे कृती कार्यक्रम उदा. भारत निर्माण स्वयंसेवक, गावकऱ्यांत स्थानिक विकास कार्यात पूर्णपणे भाग घेण्यायोग्य आणि योगदान देण्यायोग्य बनविण्यासाठी त्यांची क्षमता वाढविणे, गावातील वडीलधारी मंडळी, स्थानिक आदर्श व्यक्ती विशेषतः आदरणीय महिला, आदर्श माता, स्वातंत्र्य सैनिक, हुतात्मे अशांना सन्मानित करण्यासाठी कार्यक्रमाचे आयोजन करणे. हिंसा आणि अपराध मुक्त गावांसाठी कार्यक्रम (Activity) उदा. तंटामुक्ती, नागरीक समित्यांची स्थापना करणे, संवेदनशील वातावरण बनविणे (विशेषतः युवकांमध्ये). ग्रामीण भागातील लोकांच्यासाठी क्रीडा आणि लोककला उत्सवांचे आयोजन करणे, प्रत्येक गावांसाठी ग्रामगीत तयार करणे, ज्यायोगे गावकऱ्यांच्या हृदयात सार्थ अभिमानाची भावना निर्माण होईल, ग्राम दिन समारोह साजरे करणे, समाजापासून दूर राहिलेल्या गटांना सगळ्यांसोबत मिसळून एक होण्यासाठी सक्रिय पावले उचलणे इ.

(ड) आर्थिक विकास :-

वैविध्यपूर्ण पिके काढण्यासाठी शेती, पूरक उपजीविका मिळवण्याची कामे, पशुपालन, फळबागांची लागवड इ. वाढविणे, जैवकृषी (सॅन्ड्रिय खते इ.), मृदपोषण पत्रक, पिक वाढीसाठी श्री पध्दतीचा अवलंब करणे. (SRI System-System of Rice Intensification), बीज बँकांची स्थापना करणे, इमारती बांधकामासाठी निरुपयोगी लाकूड फाटा, वनौपज जमविणे व त्यांचे मूल्यसंवर्धन करणे,

पशुधन विकास, गोबरगॅस, पशू आवास इ. सूक्ष्म सिंचन, कृषि सेवा केंद्र, ग्रामीण औद्योगिकीकरण जसे पीक कापणीनंतर तंत्रज्ञानाचा उपयोग (Post Harvester Technology), सूक्ष्म उद्यम, दुग्ध उद्योग विकास आणि तंत्रज्ञान, खाद्य पदार्थ तंत्रज्ञान, पारंपरिक उद्योग, युवा वर्गासाठी स्वरोजगार आणि कौशल्यविकास कार्यक्रम राबविणे, पर्यावरण पर्यटन (इको-टुरिझम) सहित ग्रामयात्रा (सहली). लोकसहभागातून जलसंधारण व पाण्याचा पर्याप्त वापर.

या सर्व गोष्टीद्वारे गरीब परिवारातील लोकांना गरिबीतून बाहेर काढण्यासाठी विशेष प्रयत्न होणे आवश्यक आहे. यासाठी महिला स्वयंसहाय्यता गट बनवून आणि त्यांचे संघ बनवून सर्व सदस्यांना रोजगार मिळवून देणे आणि वित्तीय समावेश सुनिश्चित करणे.

इ) पर्यावरण विकास :-

प्रत्येक कुटुंबासाठी आणि सगळ्या सार्वजनिक संस्थांसाठी शौचालयांची व त्यांच्या उचित उपयोगाच्या देखरेखीची व्यवस्था करणे, कोरड्या आणि ओल्या कचऱ्याच्या सुयोग्य विल्हेवाटीचे व्यवस्थापन करणे, रस्त्यांच्या कडेला वृक्षारोपण करणे, स्थानिक गरजांनुसार घरासमोरील जागात, शाळा आणि इतर सार्वजनिक संस्थांत हरीत पायवाटा निर्माण करणे, वृक्षारोपण करणे, वनसंवर्धन करणे, विशेषतः जुन्या पारंपरिक जलाशयांचे नुतनीकरण करून ते वापरास योग्य बनविणे, पावसाच्या पाण्याचे संचयन - इमारतीच्या छतावरून वाहून जाणारे आणि इतरत्र व्यर्थ वाहून जाणाऱ्या पाण्याचे योग्य रितीने संचयन करणे, वायू, जल आणि भूमी यांचे स्थानिक प्रदूषणापासून संरक्षण करणे, सांडपाण्यावर प्रक्रिया करून मिळणा-या पाण्याचा शेतीसाठी पुर्न:वापर करणे.

ई) मूलभूत सुविधा आणि सेवा :-

बेघरांना घरे, पिण्यासाठी पाण्याची व्यवस्था शुध्द केलेले पाणी घरोघरी नळाद्वारे पुरविणे, सगळ्या ऋतूत वापरता येण्याजोगे, सांडपाण्याच्या विल्हेवाटीची व्यवस्था केलेले (झाकलेली गटारे-युक्त) ग्रामीण रस्ते, मुख्य रस्त्यांशी / वाहतूक जाळ्याशी जोडलेले बारमाही उपयोगी रस्ते, सौरउर्जा तसेच विद्युत उर्जा यावर चालणारी आणि सगळ्या घरे व गल्याबोळ्यांशी जोडलेली दिव्याची सोय, अंगणवाडी, शाळा, आरोग्य केंद्रे, ग्रामपंचायत कार्यालय, ग्रंथालय / वाचनालय या सार्वजनिक संस्थांसाठी पक्क्या इमारती, नागरी सुविधा ज्यात समाज मंदिरे, स्वयंसेवी गट (एस.एच.जी.), खेळाची मैदाने, दफन भूमी, स्मशाने इ.ची व्यवस्था असेल, गावांतील बाजारपेठा, सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेसाठी दुकाने, छोट्या बँका, पोस्ट ऑफिस, एटीएमसाठी जागा, ब्रॉडबॅण्ड कनेक्टिविटी आणि सामान्य सेवा केंद्रे, टेलिफोन कनेक्टिव्हिटी सुविधा, सार्वजनिक ठिकाणी सी.सी. टीव्ही इ.

फ) सामाजिक सुरक्षा :-

सगळ्या पात्र कुटुंबांना तसेच वृध्द, विकलांग आणि विधवांना पेन्शन, आमआदमी बीमा योजना सारख्या विमा योजना, स्वास्थ्य विमा - राष्ट्रीय स्वास्थ्य विमा योजना (आरएसबीवाय), सगळ्या पात्र कुटुंबांना सार्वजनिक वितरण प्रणालीची उपलब्धता (पीडीएस), प्रधान मंत्री जीवन ज्योती व सुरक्षा बिमा योजना, अटल पेन्शन योजना इ.

ग) सुशासन :-

पारदर्शक कारभार असणा-या जबाबदार ग्रामपंचायती आणि सक्रिय ग्रामसभांच्या माध्यमातून स्थानिक स्वराज्य संस्था सुदृढ करणे, ई-गव्हर्नन्स (ई सेल) द्वारे सर्व सेवा देणे, सगळ्यांसाठी युआयडी (UID) कार्डाची व्यवस्था करणे, नागरीक अधिकार / लोकसेवा हमी कायदयानुसार ठरल्या वेळेत सेवा देणे, प्रत्येक ग्रामसभा घेण्याआधी महिला ग्रामसभेची बैठक घेणे, वर्षातून किमान चार वेळा ग्रामसभा घेणे, बालसभेसारख्या उपक्रमांचे आयोजन करणे, सार्वजनिक क्षेत्रात केल्या जाणाऱ्या कामाची माहिती सक्रियेतने स्थानिक भाषेत जाहीर करावी. त्यासाठी भिंतीवरील फलक, सूचना फलक इ. ठिकाणी लाभार्थ्यांची यादी, घटकवार बजेट आणि खर्च इ. सादरीकरण अनिवार्य करणे. ग्राम पंचायतींनी 'सूचना सुविधा केंद्राच्या' रूपात हे काम करावे. लोकांनी दाखल केलेल्या तक्रारींचे वेळेवर निराकरण करणे. सगळ्या प्रकारच्या तक्रारी ग्रामपंचायत /प्रभारी अधिकाऱ्यांकडे दाखल केल्या जाव्यात आणि तक्रारकर्त्याला त्याची तारखेचा उल्लेख असलेली पावती देण्यात यावी. तक्रारीचे निराकरण तीन आठवड्यात लेखी स्वरूपात दिले जावे. तक्रार ऐकण्यासाठी व त्यांचे निराकरण करण्यासाठी नियमित व्यवस्था, ग्रामसभेद्वारे केल्या गेलेल्या कामाची अर्धवार्षिक सामाजिक लेखापरीक्षा, मनेरगा अंतर्गत स्थापिलेल्या सामाजिक लेखापरीक्षा केल्या जाव्यात.

परिशिष्ट "ड" - १
भूमिका आणि जबाबदाऱ्या

अ) आमदारांची भूमिका :-

समुदाय शक्ती, सामुदायिक कृती आणि जबाबदारी यासाठी गावाला एकत्र आणणे आणि सकारात्मक विकासाकरीता प्रवृत्त करणे.

• प्रमुख मार्गदर्शक :-

गावाच्या सामुदायिक कृती योजनेचे नियोजन कार्यक्रम, बांधणी आणि विशिष्ट कालावधीसाठी निश्चित ध्येय ठरविणे याकरीता संकल्पना मांडणे, मार्गदर्शन करणे.

• सुलभकर्ता :-

शासकीय यंत्रणा, इतर सहभागीदार यांचा या प्रक्रियेत सहभाग वाढण्यासाठी सुलभकर्ता होणे. आमदारांनी वेळोवेळी आमदार आदर्श ग्राम योजनेच्या अंमलबजावणी व प्रगतीचा आढावा विविध यंत्रणांसमवेत, अधिका-यांसमवेत घ्यावा. अशी बैठक ग्राम पंचायती मध्ये घेण्यात यावी.

ब) राज्य सरकार :-

या योजनेला कार्यान्वित करण्यासाठी ग्रामविकास विभाग हा नियंत्रक विभाग आहे. या योजनेची देखरेख करण्यासाठी राज्य पातळीवर शक्ती प्रदत्त समिती मुख्य सचिवांच्या अध्यक्षतेखाली काम करेल. खालील कार्य कक्षकरिता या समितीच्या वेळोवेळी बैठका होतील.

केंद्र सरकारच्या व राज्य सरकारच्या दिशानिर्देशांना अनुपूरक कलमे जोडून विविध राज्य योजनांना ध्यानी घेत अनुदेश जारी करणे. ग्रामपंचायत, गट, जिल्हा आणि राज्य पातळीवरील कर्मचाऱ्यांच्या भूमिका आणि जबाबदाऱ्या निर्धारित केल्या जाव्यात.

- निर्धारित वेळापत्रकानुरूप प्रमुख निष्कर्ष सुनिश्चित करण्यासाठी सगळ्या मतदारसंघातील ग्राम विकास योजनांची समीक्षा करणे आणि गरज भासली तर बदलाकरीता प्रस्ताव देणे.
- कार्यान्वयनाचे समिक्षण करणे आणि वेब आधारित देखरेख प्रणाली निर्धारित करणे.
- अडचणींचा शोध घेऊन अपेक्षित तांत्रिक व प्रशासकीय सहाय्यता निर्धारित करणे आणि वेळोवेळी आवश्यक अनुदेश / सरकारी आदेश जारी करणे.
- प्रगती, अडचणी इ. जाणून घेण्यासाठी आदर्श गावाच्या दौ-यांचे वेळापत्रक निश्चित करणे आणि या गावात होत असलेल्या उत्कृष्ट कार्याची माहिती प्रचारित करण्यासाठी राज्यस्तरीय योजना आखणे.
- या योजनेच्या दिशा निर्देशानुरूप तक्रार निराकरण व्यवस्था आखून ती प्रभारी अधिकारी पातळीवर उपलब्ध करावी. या समितीने आवश्यक तर लहान-लहान गट करून आमदार यांचे सोबत विचार विनिमय करावा.

क) जिल्हा स्तर :-

आमदार आदर्श ग्राम योजनेच्या कार्यान्वयनासाठी जिल्हा पातळीवर संबंधित जिल्हाधिकारी हे हे समन्वय अधिकारी म्हणून जबाबदार राहतील. जिल्हाधिकारी निम्नांकित बाबीसाठी जबाबदार राहतील.

- आधारभूत सर्वेक्षण
- ग्राम पातळीवर योजना आखण्यात सुविधा सहाय्यता व संबंधित विभागांना दिशानिर्देशन
- या कामाशी संबंधित कार्य विभागाच्या मधून योजना कार्यान्वयनाचा समन्वय
- प्रगतीची मासिक समीक्षा करून राज्य सरकारला अहवाल पाठविणे.
- प्रत्येक योजनेच्या दिशा निर्देशानुसार निर्धारित मानकांप्रमाणे तक्रार निराकरण आणि सक्रिय प्रकटन यांचे अनुपालन.
- प्रगतीचा आढावा घेण्यासाठी वेळोवेळी प्रत्यक्ष कार्यस्थळाचे दौरे करण्याची व्यवस्था.

जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी या योजनेचे सह समन्वय अधिकारी असतील. विशेषतः ग्रामपंचायत स्तरावरील विविध उपक्रमांचे आयोजन, ग्रामसभांचे आयोजन इत्यादीकरीता योग्य दिशा निर्देश देण्याची जबाबदारी मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांची असेल.

ड) प्रभारी अधिकाऱ्यांची (Charge officer) भूमिका व जबाबदाऱ्या :-

निवडलेल्या प्रत्येक ग्रामपंचायतीकरीता पुरेसा अनुभव असलेल्या सक्षम अधिकाऱ्याची प्रभारी अधिकारी म्हणून नेमणूक करावी. शक्यतो स्थानिक पातळीवर कार्यरत असलेल्या (उदा. तहसीलदार/ गटविकास अधिकारी/ उपविभागीय अधिकारी/ उपविभागीय कृषी अधिकारी इ.) कुशल व कार्यतत्पर अधिकाऱ्याची नेमणूक जिल्हाधिकारी यांनी करावी. हा अधिकारी आमदार आदर्श ग्राम योजनेच्या स्थानिक पातळीवरील समन्वयन आणि अंमलबजावणीकरीता जबाबदार असेल.

प्रभारी अधिकारी हे या योजनेच्या स्थानिक पातळीवरील कार्यान्वयनात समन्वय राखतील आणि कार्यान्वयनाच्या बाबतीत उत्तरदायी राहतील.

१. प्रभारी अधिकारी हे योजनेच्या अंमलबजावणीत जिल्हाधिकाऱ्यांना मदत करतील तसेच आमदार, ग्रामपंचायत व जिल्हाधिकारी यांच्यातील दुवा म्हणून काम करतील. याचबरोबर ग्रामपंचायत व इतर संस्थामधील दुवा म्हणून काम करतील.

२. आमदार आदर्श ग्राम योजनेअंतर्गत ग्रामपंचायत हे मुलभूत नियोजनाचे एकक आहे. यासाठी या कार्यक्रमाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी ग्रामपंचायतीला मार्गदर्शन करण्याचे काम प्रभारी अधिकारी करतील.

३. प्रभारी अधिकारी हे ग्रामपंचायत पातळीवर योजनेतील सर्व सहभागीधारकांची माहिती संकलित करतील.

४. ग्रामविकास आराखडा तयार झाल्यानंतर ग्रामपंचायत संबंधित विभागांना मान्यता, मंजूरी व अंमलबजावणीकरीता जिल्हा नोडल अधिकारी यांचे मार्फत पाठवतील. ग्रामपंचायतीला या कामी प्रभारी अधिकारी सहाय्य करतील. प्रभारी अधिकारी ग्रामविकास आराखडयामार्फत स्थितीचे विश्लेषण करून उपलब्ध माहिती MIS पोर्टलवर अपलोड करतील.

५. प्रभारी अधिकारी योजनेच्या विविध उपक्रमांसाठी वेळापत्रक निश्चित करतील. या वेळापत्रकानुसार कार्यवाही होण्यासाठी प्रभारी अधिकारी ग्रामपंचायत, जिल्हाधिकारी व आमदार यांना सहाय्य करतील. ग्रामविकास आराखडयामध्ये प्रस्तावित असलेल्या विविध गोष्टींच्या पुर्ततेचा पाठपुरावा करण्यासाठी प्रभारी अधिकारी ग्रामपंचायत व जिल्हाधिकारी यांना मदत करतील. खाजगी संस्थांकडून निधी उपलब्धतेकरिता (CSR Fund) आमदार व जिल्हाधिकारी यांच्याशी समन्वय राखून ग्रामपंचायतीला मदत करतील.

६. गावातल्या गरीबातील गरीबापर्यंत विकास कामे पोहोचतील तसेच त्यांचा व गावाचा सर्वांगीण विकास होईल या करीता ग्रामपंचायतीला वेळोवेळी प्रवृत्त होण्यासाठी प्रभारी अधिकारी मार्गदर्शन करतील.

७. ग्रामपंचायत व आमदार यांच्या पुढाकाराने होणाऱ्या विविध उपक्रमांना प्रभारी अधिकारी सहाय्य व मार्गदर्शन करतील.

इ) ग्रामसभेची जबाबदारी :-

आधारभूत सर्वेक्षण व सद्यस्थितीचे अवलोकन, विविध घटकांच्या चर्चेतून बनलेल्या गावाच्या गरजांचे चित्र असलेल्या ग्रामविकास आराखड्यास सहमती देणे.

ई) ग्रामपंचायत :-

१. ग्रामपंचायती अंतर्गत विविध कार्यक्रमांचे व उपक्रमांचे आयोजन.
२. ग्राम विकास आराखडयानुरूप विविध संसाधनांची उपलब्धता.
३. सर्व समुदायाच्या सहभागाची निश्चिती.
४. सर्व घटकांच्या सहभागाची निश्चिती.
५. एकात्मिक विकासाची शाश्वतता टिकून राहण्यासाठी स्थानिक पातळीवरील उपाययोजना तयार करणे.

परिशिष्ट "ड" - २

आमदार आदर्श ग्राम योजनेला पूर्णत्वाकडे नेताना विभिन्न कामांसाठी, वेळेचे नियोजन अत्यंत आवश्यक आहे. ग्रामपंचायतीची निवड केल्यापासून महत्वाच्या बाबींच्या नियोजनाकरीता पुढीलप्रमाणे वेळापत्रक असेल.

वेळापत्रक

कामाचे नाव	कालावधी
योजनेकरीता ग्रामपंचायतीची निवड	३१ ऑक्टोबर, २०१५ पर्यंत
प्रत्येक ग्रामपंचायतीसाठी प्रभारी अधिकार्याची नेमणूक	१५ नोव्हेंबर, २०१५ पर्यंत
आदर्श ग्रामपंचायत निवड (पहिली ग्रामपंचायत) बदल / सुधारणा अंतिम मुदत.	१५ नोव्हेंबर, २०१५ पर्यंत
या योजनेसंबंधी जागरूकता वाढवणे, वातावरण निर्मिती आणि सामाजिक एकमत (पहिला टप्पा)	३० नोव्हेंबर, २०१५
पहिल्या टप्प्याची समीक्षा व दुसऱ्या टप्प्याचे काम सुरु करणे.	१ डिसेंबर, २०१५
प्रारूप ग्रामविकास आराखडयास ग्रामसभेची मंजूरी.	०८ मार्च, २०१६
ग्राम विकास आराखडयास अंतिम मान्यता व अंतिम आराखडयानुसार विविध घटकांच्या योजनांना तांत्रिक प्रशासकीय व वित्तीय मान्यता.	८ मार्च ते ३० एप्रिल, २०१६
विविध कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणीची सुरुवात.	१ मे, २०१६ ते २ ऑक्टोबर, २०१६
ग्रामविकास आराखड्याचा पहिला टप्पा पूर्ण करणे व निवडलेल्या दुस-या (पुढील) ग्राम पंचायतीत कामास सुरुवात करणे.	२ ऑक्टोबर, २०१६
ग्रामसभा आणि जिल्हापातळीवर योजनेच्या प्रगतीचा आढावा.	जानेवारी, मे, सप्टेंबर प्रत्येक वर्षी
राज्यस्तरावरून योजनेचे अवलोकन व मुल्यमापन.	जानेवारी / जून प्रत्येक वर्षी